

13. Elhagytuk a nullákat.
 14. A tizedes tört végéről elhagytuk a nullákat.
 15. Változott.
 16. Nem változott.
 17. $3,520 \text{ km} = 3,52 \text{ km}$ $6,500 \text{ km} = 6,5 \text{ km}$
 $0,4030 \text{ kg} = 0,403 \text{ kg}$ $56,00 \text{ Ft} = 56 \text{ Ft}$
 18. $3 \text{ kg} = 3,00 \text{ kg}$ $56 \text{ m} = 56,00 \text{ m}$ $35 \text{ Ft} = 35,00 \text{ Ft}$.

Az előzőekben ismertetett feladatlap lényegében lépésről lépésre épül fel. Az egyes lépések információkból és kérdésből, illetve feladatból állanak. Tartalmazzák a helyes feleletet, helytelen válasz esetén pedig utalásokat adnak a további teendőkre. — L.: 10. lépést.

Szeretnénk azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a program lépéseire nem kötelező az „egy információ — egy feladat, vagy kérdés” elv. Vagyis, egy-egy lépés több információból és feladatból is állhat.

Jelentőségére való tekintettel befejezésül a következőkre szeretném még felhívni a figyelmet:

a) Az egyes tevékenységek sikeres végzéséhez a képességek együttesére van szükség. Ezért az oktatással — a programozott oktatással is — mindig a lehető legtöbb képességet kell fejleszteniünk.

b) A képességeket két nagyobb csoportra oszthatjuk: ezek

1. az általános képességek. Pl. az értelmi képességek, amelyek valamennyi tevékenység nélkülözhetetlen feltételei.
2. A speciális képességek, mint például az irodalmi, a matematikai, a technikai-konstruktív, zenei képesség stb.

c) Az általános képességek fejlesztése fontos követelménye minden programnak. Nyilvánvaló azonban, hogy az ismertetett matematika órán döntően a matematikai képességek fejlesztése volt a legfontosabb. Ugyanakkor nélkülözhetetlen feladatot jelentett egy általánosabb képesség — a logikus gondolkodás — széleskörű fejlesztése is.

d) A programozott oktatással kapcsolatos kísérleteink tapasztalatai igazolják; a képességek fejlesztése szempontjából a programozott oktatásnak az az előnye, hogy

1. Egyrészt maga a tanuló, másrészt a tanár is lépésről-lépésre meggyőződhet az előrehaladásról, illetve a felvetődő nehézségekről. Így a tanár mintegy diagnosztizálhatja a képességek alakulását.
2. A képességek változásáról nemcsak pillanatnyi metszeteket kapunk, hanem azok alakulásáról folyamatosan értesülhetünk jelentős tanulói létszám esetében is.
3. A képességek alakulásának ismerete pedig lehetőségeket nyújt arra, hogy tervszerűen, tudományosan megalapozott eljárásokkal irányíthassuk, illetve továbbfejleszthessük tanulóink általános és speciális képességeit.



DR. CHIKÁN ZOLTÁNNÉ
 Eger. Tanárképző Főiskola

A határozók tanításának szerepe a logikus gondolkodás készségének fejlesztésében*

A mondatrészek között a legtöbb problémát a határozók tanítása jelenti, mivel itt van a legtöbb határeset és itt a legerősebb a differenciáltság. Éppen emiatt nagyon lényeges, hogy már az egyszerű mondat szerkezetének kezdeti vizsgálatakor világosan megértsék a tanulók mindegyik mondatrész szerepét. Így mutassuk meg, hogy a határozónak az a szerepe, hogy kifejezze a cselekvés, történés stb. körülményeit. Tisztázzuk a tanulókkal a „körülmény” fogalmát! Ezután vizsgáltsunk rá arra, hogy

* Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VII. (Szerkeszti: Dr. Bende Sándor, Eger, 1969.) című kötetéből emeltük ki a tanulmány lapunkban megjelent részletét. (Szerk.)

ha világosan akarjuk látni egy-egy határozó szerepét a mondatban, akkor azt kell mindig pontosan tisztáznunk, hogy milyen körülményre utal. Pl. ebben a mondatban: Hazánkban sok természeti szépséget találunk – a „hazánkban” mondatrész azt mutatja meg, hogy hol megy végbe a cselekvés, vagyis a cselekvés helyét határozza meg. De már más a helyzet ebben a mondatban: Ezekben a természeti szépségekben hazaiak és külföldiek egyaránt gyönyörködnek. Itt – bár a rag mindkét esetben ugyanaz – a szépségekben határozó nem a cselekvés helyét jelöli meg. (Az továbbra is: hazánk!)

Nyilvánvaló, hogy épp az alaki megegyezés folytán jelenthet problémát, hogy ugyanaz a rag, illetve kifejezőeszköz igen sokféle határozót is jelölhet. Sok hasonló példán vizsgáltsuk meg ezt a tényt! Pl.: Édesanyám gyönyörködik az új lakásban. Ebben a mondatban a határozó kifejezheti a cselekvés konkrét helyét, de jelölheti a gyönyörködés tárgyát is. – Egyértelmű a szerepe viszont ebben a mondatban: Édesanyám gyönyörködik az új lakásban ékeskedő új bútorban.

Sok analóg példa elemzése után már nem fog nehézséget jelenteni, hogy pl. a látogatóba jött szerkezet határozói tagjáról felismerjék a tanulók, hogy a cselekvés célját jelöli.

Az alaki elem azonossága miatt okozott problémát ennek a mondatnak az elemzése: Lelkesedéssel készülünk az ünnepélyre. Eszköz-, mód-, vagy állapothatározó van-e a mondat elején? A tanulók véleménye megoszlott. Végül tisztázták: nem a ragot, hanem a tartalmat kell figyelni és akkor világos, hogy a lelkesedés nem lehet a készülődés eszköze. Viszont egyaránt utal a készülődők állapotára és a készülődés módjára.

Egyik tanításon ennél a mondatnál akadtak meg a tanulók: Petőfi verseivel és karddal küzdött a szabadságért. Nem tudtak dönteni, hogy a verseivel és karddal határozó társ- vagy eszközhatározó. Egyikük így indokolt: társhatározó, mert hozzátehetem, hogy együtt! Ez bizony helytelen, formális okoskodás. Itt is a tartalomból kellett volna kiindulni! Figyeltessük meg: társa vagy eszköze volt-e a költőnek a küzdelemben a vers és a kard. Vagy mindkettő?

Egyik nehézség tehát, amivel meg kell a tanulónak küzdenie a határozók elemzése során, hogy egy-egy rag igen sokféle határozót jelölhet. Azt azonban megfigyelhetjük az állandó határozóknál, hogy némely esetben az egyik tag alaki vonatkozásai meghatározzák a másik tag alaki kifejezőeszközét, ragját is (de nem a határozó típusát!). Pl.: belekezd a feleletbe, nekifog a munkának, ráismer a vendégre stb. Az is figyelemre méltó, hogy pl. a beugrott a kertbe szerkezetben a határozó konkrét helyet jelöl, míg pl. a beugrott a tréfának szerkezetben ugyanazt az ígét másféle raggal ellátott névszó követi, és képes az egész kifejezés.

Mindenesetre az ilyen példák elemzésével meggyőzhetjük a tanulót arról, hogy nem dönthet az alaki elemekből kiindulva, hanem a tartalmi vonatkozások alapján kell differenciálnia. Eppen ennek érdekében fel kellene már számolni azt a meglehetősen mechanikus tanítási formát, hogy csak a határozók pontos kategorizálását tekintsük célunknak. Bachát László sok gyakorlati példát elemző tanulmányos cikke: „A határozók tanításához”^{*} is kifejti, hogy a határozók kategorizálásának a jelentés az alapja. Hangsúlyozzuk még nyomatékosabban: a helyes kategorizálást nem tekinthetjük végső célnak: a kategorizálás is csak eszköz a kifejezőképesség és a logikai készség fejlesztésére!

Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy a kategóriák megtanítására nincs szükség, hiszen enélkül nem is lehetne a különböző típusokat elkülöníteni. Azt sem szabad

* Módszertani Közlemények, 1967. 221–24.

elfelejtenünk, hogy nem lehet és nem is szabad minden esetben minden lehetőséget megmutatnunk, mert – különösen gyengébb képességű osztályban – ennek az lehet a következménye, hogy csak „megkeverjük” a tanulóknál kialakult fogalmakat és osztályunkban az a vélemény fog kialakulni, hogy bármire bármit „rá lehet fogni”. Éppen ezért lehetőleg ne szerepeltessünk túlságosan sok átmeneti jellegű példát, nehogy zavarossá, áttekinthetetlenné tegyük a tananyagot ahelyett, hogy a logikus, világos gondolkodás ügyét szolgálnánk!

A gondolkodási készség fejlesztésében igen lényeges szerepet tölt be az összefüggések megláttatása. Ennek érdekében lényeges, hogy a határozókat is szerkezeti összefüggésben elemeztessük, természetesen a megfelelő fokon. Mindig figyeltessük meg, hogy a határozó melyik mondatrészhez kapcsolódik. Így nemcsak az összefüggéseket vétejtjük észre, hanem dialektikus szemléletre is nevelünk. Egyik VII. osztályban ezt a valóban gondolatfejlesztő elemzést végezték el:

Táblára került a példamondat: „A radványi sötét erdőben halva találták Bárczi Benőt.” A felelőnek elemeznie kellett a mondatrészeket és így került sor a halva határozó elemzésére. A tanuló gondolkodóba esett: állapothatározó lenne, de az állapothatározó az alany állapotát határozza meg, itt pedig az alany határozatlan, tehát az állapothatározó nem vonatkozhat arra. Ezek szerint nem is állapothatározó! – Mivel a tanuló nem jutott tovább, egy másik felelő megállapítását hallgatták meg: „A mondat határozója!” – A hallgató helyesen figyelmeztette: a mondatnak nincs határozója: a mondatrészek egymást határozzák meg, nem a mondatot. Ezután már csak egy lépés következhetett: annak megállapítása, hogy kire (mire) vonatkozik, hogy halva (halott) volt. A válasz most már habozás nélkül hangzott el: Bárczi Benőre. Ilyen világos, alapos gondolatvezetés után a tanulók mindegyike megértette: itt tehát állapothatározó szerepel, mert azt tudjuk meg belőle, hogy valaki milyen állapotban volt, de ez az állapothatározó a tárgyra vonatkozik (Bárczi Benőre). – Az ilyen lehetőségre a tankönyv is felhívja a figyelmet (66–68. l.), mégis elsikkadt a tanítás során.

Ez az elemzési menet is figyelmeztet bennünket arra, hogy a hiba gyökere nem egyszerű a vulgarizáló, az adott problémát túlon túl is egyszerűsítő ismeretadásban van. A tanuló nyilvánvalóan csak azt tanulta meg, hogy az állapothatározó az alany állapotát határozza meg, de azt már nem tisztázták, hogy ez az „alany” nem feltétlenül a mondat predikatív szerkezetének alánya. Ennek megvilágítására fel kell elevenítenünk az igenévvvel kapcsolatos ismereteket. Ha a 6. osztályban pontosan tanítottuk meg ezeket, akkor a tanulók tudják, hogy mivel az igeneveket igéből képezzük, az igenevek cselekvést is jelentenek. Ezt így tanítja a tankönyv is (6. oszt. 26. l.) és felhívja rá a figyelmet a tanári kézikönyv is (126. o.). A cselekvésnek pedig mindig van alánya: aki a cselekvést végzi. Amennyiben a tanulók ezt jól megértették a 6. osztályban, nem fog különösebb nehézséget okozni a 7. osztályban a mondattan tanításakor annak megértése, hogy a mondat állítmányához kapcsolódó alany nem azonos az igenévvvel megjelölt cselekvés alanyával. A tankönyv példáin is világosan megértethetjük ezt. Pl.: „Az őzikét sikerült élve elfogni.” (7. o. 68. l.) Nyilvánvaló, hogy aki elfogta az őzikét, az élő. Itt akarjuk közölni, hogy az őzike élt, amikor elfogták. A határozó tehát az őzike állapotát fejezi ki, és az állapothatározó itt is a tárgyhoz kapcsolódik.

Ilyen példák elemzése során a tanuló megszokja, hogy mindig valóban a lényegre figyeljen. De megtanulja azt is, hogy egy-egy helyzetet különféle nézőpontokból mérlegeljen. Ezzel nem valamiféle egészen elvont gondolkodás kialakítására törekszünk: a gondolatoknak konkrét tényanyagon kell alapulniuk. Tehát el kell érniük azt is, hogy tanulóink bizonyos szituációkat el tudjanak képzelni. Sokféle gyakorlat vezethet eredményre:

1. Mondassunk azonos kifejezőeszközzel jelölt határozókat egymás után, tétessük mondatba, állapítsuk meg a szerepüket!
2. Állítsunk a tanulóink elé egy képet, vázoljunk egy szituációt, majd tegyük fel a kérdést: mit emelnének ki a sokféle körülmény közül, és miért éppen azt tartják lényegesnek?
3. A megfigyeltetést variációs gyakorlatok kövessék: hogyan változik meg a közlés értéke, ha egy másik körülményt emelünk ki? Lényeges-e valóban az a körülmény, amit közöltünk? Kihagyható-e a közlésből értelmi zavar nélkül? stb., stb.

A gyakorlatnak ezzel a sorával a lényegkeresés képességére tanítunk. Nem azzal érjük el ennek fejlődését, hogy időnként rászólunk tanítványunkra: „Csak a lényeget mondd!” Egy-egy ilyen felszólítás után néha bosszankodva állapítjuk meg, hogy a gyermek nem tudja kiemelni a lényeget, de nem gondolunk arra, hogy a gondolkodási formákat is tanulnia kell, a lényegkeresés-képességét is fejleszteni.

Vigyáznunk kell azonban arra is, hogy a lényegkeresés lázában ne hagyjuk túlságosan leegyszerűsíteni a közlést. Mutassunk rá arra is: az ember a közléssel mindig többet akar elérni, mint a puszta megértést. Éppen ezért az érzelmi hatást közvetítő elem is fontos, nem hagyható ki sem beszédünkéből, sem írásunkból. Az értelem aggodom és a miatt aggodom formák pontos elkülönítése is pl. nem azért fontos, mert a nyelvi kifejezés így vagy úgy értelmetlen lenne, hanem azért, mert a miatt aggodom kifejezésnek pejoratív hangulati tartalma van; s ez itt pontosan elhatárolható.

Néha nemcsak hangulatilag, hanem logikailag is hiányos a közlés a határozók nélkül. Pl. egy ilyen értesítés: „Érkezem” időhatározó nélkül értelmetlen. Mikor? Bővítsük tehát, tegyük tartalmassá a közlést a megfelelő határozóval!

Sajnos, a szintézisnek ilyen példáit nagyon ritkán láthatjuk az órákon. Pedig az eredményes munka érdekében több önállóságot kell biztosítanunk tanulóinknak a határozók elemzésében is. Az önálló munka a tanulói aktivitásnak elengedhetetlen feltétele. Az pedig még nem önállóság, ha tanulóinkkal csak közös feladatokat oldatunk meg. Adjunk hát több lehetőséget a szintézisre, az önálló mondatstruktúrára, bővítésre! Így lesz valóban világossá a gyermek előtt, hogy a határozó nem egyszerűen mondatrész; azaz nyelvtani fogalom, hanem a pontos közlésnek nélkülözhetetlen eleme. És amíg megtanulja a határozók kategóriáit, gyakorolja azt is, hogy gondosan és pontosan mérlegelje az egyenlőségeket és a különbözőségeket és igen sokat fejlődik gondolkodási készsége. Mennyiben?

Összegezve mondandókat megállapíthatjuk:

1. Mivel egy-egy rag többféle határozót is kifejezhet, a tanuló azzal, hogy különbséget tesz az azonos raggal ellátott határozók között, differenciálni tanul.
2. Megtanulja azt, hogy a külső forma mögött a tartalmat keresse, mert másképp nem tud helyesen differenciálni.
3. Fejlődik lényeglátó képessége, mivel a közlendőből ki kell emelnie a lényeget.
4. Az összefüggések felismerésére is nevelünk, amikor a határozókat szerkezetekben, illetve összefüggésekben elemeztetjük.

Sokrétű tehát a feladatunk a határozók tanításakor. Sajnos sokszor még több éve tanító levelező hallgatóink sem látják ezt tisztán. Ha a határozók tanításával kapcsolatos feladatokról kérdezzük őket, legtöbbször csak ennyit látnak belőle: azért tanulják a gyerekek a határozókat, hogy azokat felismerjék, hogy azokat elemezni tudják. Igaz, hogy a határozók tankönyvi feldolgozása minden kategóriában azonos logikai menetet követel, de ilyen egyrétű anyag esetében ez nem is lehet másként.

A gyakorlatok, a feladatok azonban figyelmeztetnek minket arra, hogy a sablonos mögött meg kell keresnünk az egyedit és az egyes határozók elemzésénél erre is fel kell hívunk a figyelmet. A határozók megtanításának fontos feladatát csak így teljesíthetjük, és csak így töltheti be a határozók tanítása fontos szerepét a gondolkodás fejlesztésében is.

KÖNYV AZ ÓVODÁBAN

Az újvidéki *Forum* Könyvkiadó néhány éve röpcédulákkal fordult a szülőkhöz. Felhívta a figyelmüket a kötelező és javasolt olvasmányokra. A szülők ki is használták a kedvezményes vásárlási lehetőséget.

Az eredménnyel nem elégedett meg a *Forum*. Ment egy lépéssel tovább. Megszületett a furcsának tetsző jelszó: *Könyvet az óvodásoknak!* A gyermekek ugyan nem tudnak olvasni, de nézegethetik a szebbnél-szebb képeskönyveket. Más esetben a szülők is felolvashatnak a gyermekeiknek a képeskönyvekből.

A *Forum* kezdeményezéseivel hozzájárul a könyv megszokásához, a könyv megszeretéséhez. Az óvónők támogatták a kezdeményezést. Szülői értekezleteken is adtak tájékoztatást. Vállalták a közvetítő szerepét. Így jut el a Vajdaságban egyre több családhoz Andersen, Grimm, Móra, Weörös és mások színes képekkel szemléltetett meséi.

Magyar Szó,

Novi Sad. 1970. március 31.

